

Жазушы Кәмел Жүністеги - 80 жаста

ҰЛТ ЖОҚШЫСЫН КІМ ІЗДЕЙДІ?

соның өзі неден, қайдан шықты, себебі қандай, бастауын қайдан алып жатыр, осындай қырсыздыққа жол берген кім, істеп жүрген қайсысы, сондағы мақсаттары не - бәрі-бәрін алақанға салып бергендей көз алдыңа тізіп шығады.

Ия, нені ғана жоғалтпадық біз! Бірлігімізден айырылып едік, ірілігіміз қоса кетті. Ердің құнын екі ауыз сөзбен шешкен, ешкімді бостандықтан айырмаған, түрме салмаған, зындан қазбаған, сонда да тентек-телісін тезге сала білген, әркімді шыққан тегі бойынша емес, бойындағы қасиетіне қарап бағалаған текті халық темір ноқтаға өз еркімен басын сұғып, отаршының тепкісіне түскен соң көп ұзамай тегеурінінен айырылды. Елдігіміз көзден бұл-бұл ұшты. Намысын күнкөріске айырбастап, арлы өлімнен абыройсыз тірлікті артық көрген қуыс кеуде, шірік өзек атқамінерлер ендігі ерлік есерлікпен тең деп тауып, "Арыстан айға шауып мерт болыпты", "Аяз би әліңді біл, құмырсқа жолыңды біл", "Өлі арыстаннан тірі тышқан артық" деген секілді жер бетінен біржола жойылып кету қатері төніп, ұрпақ таратар еркек кіндік қалмау қаупі туғанда айтылатын мақал-мәтелдерді орынды-орынсыз қолданып, талай боздақты бағдарынан айырып, бағытынан адастырды. Сүттей ұйып отырған ел едік, өзінің іштей ірігені аздай, өзгені де шірітіп тынбақ болған отаршы көршіміздің озбырлары қаймағымызды сыпырып, сонымен ғана шектелмей, сепаратор-ға тартып нәрімізді сығып алды, құнарсыз көк суымызды ғана қалдырды. Дегенмен, "жақсыдан жаман туса да, жаманнан жақсы туса да тарт-пай қоймас негізге" деп бекер айтылмапты, асылдың көзі, алмастың сынығы дерлік, өзінен бұрын халқының қамын ойлайтын, ел үшін туған ерлер ердік болса да дүниеге келіп тұрпыты.

Шөліркеген рух пен сусаған жанымызды алдарқатар не бар деп сөрлерге телміреміз. Кейде қуанып, көбінесе мұңайып қайтамыз. Сондай бір сапардың барысында (2017 жыпы күзде) қолыма бір кітап тиді, жақында шыққан, авторының аты-жөнін әр жерден еміс-еміс естігенмін, бірақ шығармаларын оқымаппын. Парақ-тап көріп едім, тәп-тәуір дүниеге ұқсайды, жаздырып алдым.

Үйге әкеліп оқи бастағам, тынысым кеңіп сала берді. Бар екен ғой азаматтар әлі де! Әр кейіпкерінің бойынан аңқып қоя берген ұлттық рух, қазақи дәл, риясыз аппақ пейіл соңғы кездері әлсін-әлсін көңілімді тұтып қала беретін жалған мәдениет пен әлжуаз әдебиеттің, өлімсіреген өнер туындыларының санамды сарсытқан сасық иісі мен қолқамды қапқан қоңырсық қолаңсасын зәмзәм суындай шайып өтті. Мен ешкімді мақтамайтын адаммын, жақсы шығарма жазып па - өзі де солай болуы керек, нашар жазғанша қағазды былғамай-ақ қойсын! Бұл жерде мәселе басқада - мен автордың өмірге, тарихқа, өткеніміз бен бүгінімізге, болашағымызға деген көзқарасына, дүниетанымына тәнті болдым.

Ал, мына кітапты оқығанда халқымызды - маңдайының бағы бес елі, соры одан да қалың қайран қазағымды менен де артық сүйетін адам бар екен-ау деп қуанғаннан талып түсе жаздадым. Әр парағы туған елге, халыққа, отанға, қарапайым адамдарға деген сүйспеншілікке толып тұр. Эсселерінің көркемдігі әңгіме-хикаяттарынан артық. Балағынан шұлғауы шұбатылып жүре беретін аңғал да оралымсыз халқымыздың келеңсіз қылықтарына,

ған, "Қаһар" романы жазылмаған, ұлттық сезім ояна қоймаған кез, дүниені тітіреткен Екінші жаһандық соғыста бүкіл Еуропаны табанына салып таптаған фашистік Германияны жеңіп шығып, дүркіреп тұрған Сәбет Одағының саясаты дұрыс екеніне күмән келтіру өз-өзінді оққа байлаумен тең болатын. Идеологиялық құралдар мінсіз жұмыс істеп тұрды. Бұл үшін себеп те жеткілікті - ірілі-ұсақты басқа да жетістіктерді былай қойғанда алғаш рет ғарышқа адам ұшырылды. Оны ұшырған ғарыш айлағы біздің Қазақстанда болып шықты! Қалай қуанбайсың! Қалай шаттанбайсың! Бөріктің орнына басыңа мылықтата киіп жүрген кепкіңді аспанға қалай атпайсың! Шын акынның шабыты осындай алапат оқиғалар кезінде оянады - Олжас ағамыз тебіреніп кетіп, түнмен толғанып, таң атқанша «Жер, адамға тәжім ет!» деп аталатын тұтас дастан жазып тастады. Оны ертесіне-ақ пәлен дана етіп көбейтіп басып, ұшаққа тиіп, аспаннан жауған ақ бөлкедей тегін таратты. Нәткен іскерлік! Орыс тілінде жазатын қазақ ақынының ғажайып дастанын туған тіліне аударған Қадыр ағамыз оған «Адамға табын, Жер, енді!» - деген ат қойып айды аспаннан бір-ақ шығарды.

Алайда, жасы жиырма екіге енді ілінген жас жігіт желдірмеге желікпей, елірмеге елікпей, жабуын өзгертіп, жазуын алмастырғаны болмаса қоғамдық құрылыстың бұл формасы да сол баяғы отаршылдықтың бір түрі екенін шыбын жаны шырқырай жариялап, жалпақ елге жар салудан айбынған жоқ. Бұл қалай? Бүкіл Жер шары, күллі адамзат бата алмаған Сәбет Одағы деген қанқұйлы құбыжыққа қаймықпай қарсы шығуға қасындағы қандыкөйлек серігі, ЕСЕП партиясын бірге құрып, түрмеге де бірге айдалған жан досы Зейнолла Игілікұлы екеуін итермелеген не нәрсе? Нендей күш?

дықтан жеріндіре алмапты. Көркем шығарма жазатыны бар еді, бірде-бірін жариялауға мүмкіндік бермей қойды, кейбір дүниелері із-түзсіз жоғалып кетті. Соған қарамастан, халқымыздың жоғалтқанын түгендеп, ізденуін тоқтатқан жоқ. 30-шы жылдары арамыздан шыққан арамзалар - шолақ белсенділер шетінен атып құртқан шертпе күй шеберлерінің жоғалып бара жатқан мұраларын жинап, марқұмдардың молаларын іздеді. Соның бәрін жасырын, құпия жүргізуіне тура келді. Тек Сәбет Одағы ыдырап, жасы елуден асқан соң ғана көзі ашылып, көңілі тынышталды.

Мұның бәрін сол кісінің кітаптарынан білдім. Бұрын оқымаған себебім - Кәмел ағаның шығармалары жариялана бастаған кез Сәбет Одағы ыдыраған соң кешегі одақтас республикалардың арасындағы экономикалық байланыстар жойылып, елімізде жоқшылық басталған сәтпен тұспа-тұс келеді екен. "Ораза-намаз тоқтықта", ол кезде кітап-қағаз жайына қанып, қу тірліктің қамынан басқаға мойын бұруға шамамыз болмай, бала-шағаны асыраудың амалын іздеп сенделіп кеткенбіз. Біз сөйтіп он жыл өмірімізді жоғалтып алған ұрпақпыз.

Екі-үш күннен кейін кітапханаға қайтадан барып, ағамыздың тағы үш кітабын алдым. Сол сезім, сол көзқарас, сол ұстаным. Халқымыздың ғасырлар бойы ізгіліктің нұрына суарылып, арнамыстың жалынымен шыңдалған асыл қасиеттерін аңсаған көңіл толқынысынан туған, қазағым деп елжіреп, егіліп тұрған жүректен төгілген мөп-мөлдір, саф таза туындылар. Хандық билік жойылып, оның орнына келген аға сұлтандық тоқтатылып, қазақ даласы болыстардың басқаруына берілген кезде билікпен бірге елдіктің де ұсақталып бара жатқанына назаланып, жаны жаншылған Шортанбай жыраудың өртенген өзегінен төгілген ащы жырлар оқырман-

да ойландым. Осындай кітаптар бізде неге насихатталмайды? Неге зерттелмейді? Қарапайым оқырман тұрмақ қаламгер қауымның көпшілігі бір-бірінің не жазғанын, қазір не жазып жүргенін біле бермейтіні қалай? Ненің не екенін айтып, дұрысына бағып, әділ төрелігін беріп отыратын аузы дуалы, қара қылды қақ жарған, әр пікіріне оқырман да, жарман да тоқтайтын Әдебиеттің Әділ Қазысын (көпше түрде айтуға дәтім барар емес) қайдан табуға болады? Әлде бұл да орындалмайтын арман ба? Орындалған күнде де... Осы орайда шал-ғайдағы облыстардың бірінде тұратын сырласымның айтқаны ойыма оралып тұрғаны. «Біздің жақта ақсақал қалған жоқ, ылғи абыз. Жиын-той атаулыда қай шал туралы айтылса да міндетті түрде абыз қылып шығарады», - деп еді. Соның кебін киіп жүрмесек болды.

Айтпақшы, осы бізде әдебиет саласындағы үздік шығармаларға мемлекеттік сыйлық берілмеуші ме еді? Ап, соған осы кітаптарды неге ұсынбасқа? Сыйлық беру (әлде ұсыну ма?) жөніндегі арнайы комитет пе, комиссия ма - әйтеуір бір мекеме немесе ұйым бар сияқты еді. Дәл қашан екені есімде жоқ, қайбір жылы осы сыйлыққа лайықты шығарма табылмай қалған. Сол кезде жағамды ұстап едім. 800 жазушының әрқайсысы 10 кітаптан жазғанда қанша болады? 8 мың ба? 5 кітаптан жазса 4 мың. Соншама кітаптың арасынан сыйлық беруге лайықты бір кітап табылмаса... Онда... 800 жазушыны шынымен елеуіштен өткізіп яки сепараторға салып сығымдап, 80-ін ғана қалдыру керек болатын шығар. Немесе сыйлық беру, бәйге жариялау дегенді мүлдем тоқтату керек. Әйтпесе «есекті көрдім тұлпардан озып бәйге алған...» деп бір кезде Маралтайды қайран қалдырған сорақылық бұл күндері қалыпты жәйтке айналып бара жатқан секілді.

Анықтамалықтан телефон нөмірін тауып алып, ағамызға хабарластым. Амандық-саулық, таныстық-білістіктен кейін жұлдыздардың қазақша атаула-

«құнтсыздығына, барды бағалай білмейтін шашпалығына шын көңілімен жаны ауырудың не екеніне нақ осы деректі жазбалардан көз жеткізуге болады. Бәрі де күн сайын көріп, күә болып, түңіліп, амалдың жоғы-ай деп санымызды соғып жүген жәйттер. Бірақ біз көреміз де қоямыз, налимыз, кіжінеміз, ақыр аяғында бәріне басшылар кінәлі, соларды жазалау керек, бұл біздің қолымыздан келмейтін тірлік деп қоя саламыз. (Айта қалсаң сөзіңнің, бара қалсаң өзіңнің қара бақырлық құның жоқ, түкке тұрғысыз сорлы екеніңді ара-тұра болса да мойындап қойған артық етпейді, негізі). Ал біздің авторымыз, керісінше, ешкімді жазғырмайды, ешкімді айыптамайды, неге бұлай деп көзін ақитпайды, бұл кемшілікті қашан түзейсің деп дікеңдемейді. Ненің жоғалып бара жатқанын, неден айырылғалы тұрғанымызды ғана айтып береді. Оны да бетіңе басып, көзіңе шұқып, жер-жебіріңе жетіп емес, жанарынан жасы сорғалап, жүрегі езіліп тұрып баяндайды. Және

Солардың бірі және бірегейі - 32-нің аштығында қырылып қалған қандастарымыздың сүйегі әлі толық жиналып болмаған қасиетті даламыздың игеру деген сылтаумен ойран-топырға айналдырған, түпкі мақсаты жергілікті халықты туған жерден біржолата бездіріп жіберу болған Орталықтың жәдігөй саясатына сонау 1961 жылы, қылышынан қан тамған коммунистік империяның кәріне ілігіп қаламын-ау деп қаймықпастан қарсы шығып, жиырма екі жасында ЕСЕП - Елін Сүйген Ерлер Партиясын құрған, бір жылдан кейін КГБ-ның шеңгеліне ілініп, сотталып кете барған Нар Қазақ - Кәмел Жүністігі. Өз басым Кәмел ағамыздың ерлігін қазақтың соңғы ханы, келер ұрпақтың намысын жану үшін өзінің ғана емес, бүкіл туған-туыс, бала-шаға. немере-шөбересінің бүгіні мен ертеңін бәйгеге тігіп, құрбандыққа шалудан тайынбаған Кенесары Қасымұлының қаһармандығымен қатар қояр едім. Назар салыңыздар - "Жас тұлпар" ұйымы әлі құрылма-

Ол - еліне, халқына. қазағына деген шынайы махаббат, тал бойына ананың ақ сүтімен сіңген, әкенің аялы алақанының қызуымен дарыған перзенттік борыш. Қазақтың ержүрек ұлы КГБ-ның қапасында төрт жыл отырған кезде де халқына қызмет етуден басқаны ойламапты. Бір сөзге келместен атып тастауы мүмкін екенін біле тұра күзетшілерден жасырынып, таңертең ауыр жұмыс күтіп тұрғанын ескерместен барактың төбесіне көтеріліп, түнімен аспандағы жұлдыздарды бақылап, олардың қазақша атауын түгендейтін. Құдайдан үміті бар, күндердің күнінде өз қолымыз өз ауымызға жетіп, өз тілімізді еркін дамытатын уақыт келеді, сол кезде пайдаға асады деп сенетін. Кесімді мерзімін өтеп келген соң да тыныш өмір сүре алмады, КГБ-ның жендеттері мен жалдаптары түртпектеуін, арандатуын жалғастыра берді. Бірақ, қанша тырысса да Кәмел ағамызды өмірге құштарлықтан, сұлулыққа іңкәрліктен. адамдық мұраттарға адал-

ның да жүрегін тілгілеп өтеді. Бұл - "Соңғы абыз" романы Атақ даңқы әлемді айбындырған Алтын Орданың тағына өз қолымен отырғызған Ақсақ Темір Көреген жорыққа кеткенде артында қалған елін шауып, жақсыпыққа жамандық жасаудан арланбаған пасық, талай мәрте елден қуылса да дәмесін үзбей, дұшпан әскерін бастап келіп өз елін өзі сан қайтара шапқан, сөйтіп кеше ғана табанында жатқан қас жауының күшейіп кетуіне жол ашқан жетесіз хан Тоқтамыс пен оның өзінен еткен санасыз, таққа таласып бірін-бірі қырудан басқаны білмеген топас ұлдарынан елімді қорғаймын деп арпалысқан, халықтың өзі "Ел қамын жеген Едіге" деп атап кеткен Ұлыстың ұлы биі туралы нақты деректерге сүйеніп жазылған "Едіге" романында халқына алғаусыз қызмет етудің үлгісін көрсеткен алаш перзентінің тұлғасы жарқырата суреттелген.

Ағамыздың төрт кітабын бірінен соң бірін бас алмай оқып шықтым. Оқыдым

рын сұраған адам бол-ған-болмағанын білгім келген. Сұрамапты. Аспан денелерінің қазақша атаулары ешкімге керек емес екен Біз мектепте оқыған кезде Астрономия деген сабақ жүретін қазір... Бағдарламадан алып тастаған шығар, бұл күндері ештеңе таңқалуды болмайды

Сыйлықты қоя тұрайық, оған басқалардың кітаптары көбірек лайықты болуы мүмкін. Ау, бізде - егемен елімізде "Халық қаһарманы" деген атақ бар емес пе? Сол егемендікті жақындата түсу үшін ағамыздың сіңірген еңбегі осы атаққа ұсынуға татымай ма? Әлде оған да таласатын талапкерлер табыла ма? Табылса айтыңыздар. Тек қаһармандық дегеннің не екенін ұмытып қалып, басқа бірдеңемен шатастырып алмасақ болды. Неше түрлі «трендтер мен брендтер» қаптап кеткен қазіргі жағдайда бұл да ғажап емес...

**Нұрлан ҚАМИ,
жазушы, драматург.**

Шет шұғыласы.- 2019.- 10 қаңтар (№2).- 5 б.